

A'

*Η εκπαίδευση στα Ιόνια νησιά
έως την ενσωμάτωση στο εκπαιδευτικό σύστημα
του Ελληνικού Κράτους*

ξύμεσθαι, κατὰ τὸ ἀπόσθαι τὸ ἡγόμενον καὶ τὸ
 συμπίπασμα· ἐπὶ τοίνυν ὁ λόγος τοῦ εἶναι ἔχει πε-
 ρισσώτερα κατὰ συμβεβηκός· οὐκ ἔστι προσήκον
 συναρξοῦναι τὸ ἐνεργῆν καὶ ὑπάρχειν ἀναγκαι-
 ον· ~ ~ ~ ~ ~

ἵ- τσι - αψλα· αὐτὸς ἐσχάτη·
 ε- π· ἡξάμεθα ~~καὶ~~ λογιστέοντα
 διδασκῶντες μαθημένοι, καὶ οὐκ ἔσονται
 τῷ μαθησάμεναι ἐκ διδασκῶντος·

Εἰκόνα 1.

Αθήνα, ΕΒΕ χειρόγραφο αρ. 1178, φ. β verso (Μαθηματάρειο ἔτος 1731, αὐτόγραφο τοῦ Ευγένιου Βούλγαρη).

Αδήδεις και ακριτομύθειες για την εκπαίδευση στην Κέρκυρα πριν και μετά τη νεωτερικότητα

Παναγιώτα Τζιβάρα

Το ζήτημα της εκπαίδευσης των βενετών υπηκόων υπήρξε ένα αντιλεγόμενο θέμα στην ιστοριογραφία του 19ου και 20ού αιώνα. Η βενετική Διοίκηση ελέχθηκε για τη δήθεν διαρκή άρνησή της να συγκατανεύσει στην ίδρυση δημοσίων σχολείων στις κτήσεις της, στάση που αποδιδόταν σε λόγους πολιτικής υστεροβουλίας. Στις κρίσεις περί αδιαφορίας των Βενετών για την εκπαίδευση των υπηκόων τους αντιτάχθηκαν άλλες που τόνιζαν την προθυμία της βενετικής γερουσίας να επιτρέψει τη λειτουργία σχολείων, το οικονομικό βάρος της λειτουργίας των οποίων αναλάμβαναν άλλοι.

Είναι αλήθεια ότι οι Βενετοί δεν υποστήριξαν από την αρχή τον θεσμό του σχολείου, που συντηρούνταν από το δημόσιο χρήμα ούτε μέσα στην ίδια τη μητρόπολη, παρά μόνο όταν χρειάστηκε να προετοιμαστούν μελλοντικοί κρατικοί υπάλληλοι, οι υπάλληλοι της δουκικής Γραμματείας. Στον 16ο αιώνα στη Βενετία υπήρχαν δημόσια σχολεία, τα οποία παρείχαν διδασκαλία δωρεάν αλλά και με πληρωμή καθώς και σχολεία ιδρυμένα από ιδιώτες σε δημόσιο χώρο, στα οποία οι μαθητές κατέβαλλαν καθορισμένη εισφορά.

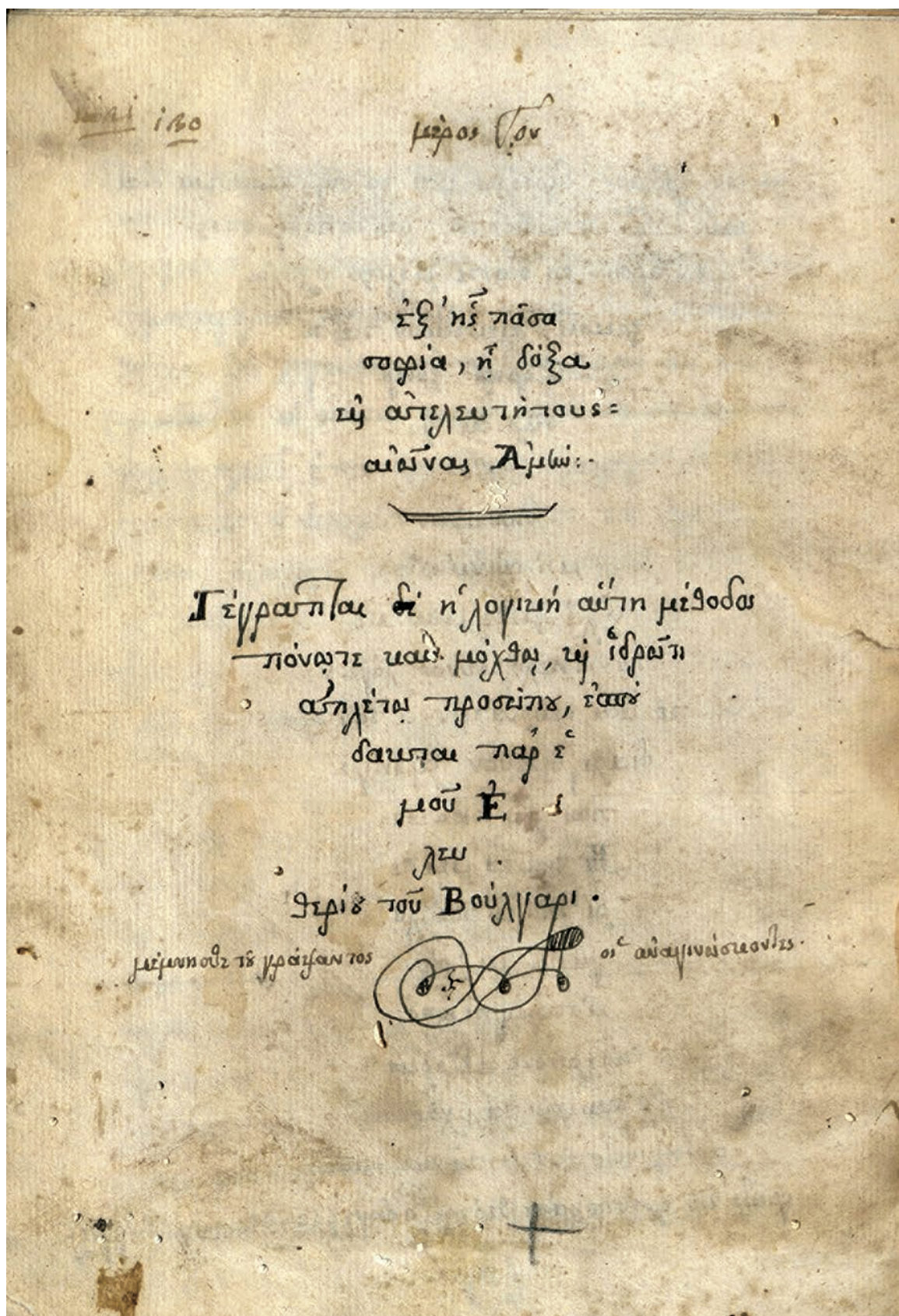
ι. Εγγραμματοσμός και εγκύκλιος εκπαίδευση

Το πρώτο στάδιο του εγγραμματισμού και ο μεσαίος κύκλος εκπαίδευσης, εκείνος της διδασκαλίας των γραμματικών και φιλοσοφικών μαθημάτων στα χρόνια των Βενετών πορεύτηκε, όπως εξάλλου και στον οθωμανοκρατούμενο χώρο, στα χνάρια των Βυζαντινών.

Η διαφορά με τον απέναντι ηπειρωτικό χώρο, που βρισκόταν κάτω από άλλο κυρίαρχο, είναι η πληθώρα των μαρτυριών για τη στοιχειώδη εκπαίδευση, την κατάρτιση των βασικών δεξιοτήτων της ανάγνωσης και της γραφής, που προέρχονται από δύο βασικές πηγές, τις συμβάσεις μαθητείας και τις διαιτησίες. Η ύπαρξη πλήθους πρωτογενών πηγών βάζει στο κάτοπτρο την ιδεολογική διαφορά των δύο ομάδων των υπηκόων των δύο κυριάρχων, και αναδεικνύει το «έθος Κορυφών», την καταφυγή δηλαδή στον νοτάριο για την καταχώρηση δικαιοπρακτικών εγγράφων.

Στα νοταριακά κατάστιχα λοιπόν βρίσκουμε τις συμβάσεις μαθητείας, στις οποίες γλαφυρά και ευκρινώς καθορίζονται αμοιβαίες υποχρεώσεις δασκάλων και μαθητευομένων καθώς και των κηδεμόνων τους, υπόχρεων για την καταβολή των «μαθητικών». Τα ίδια κείμενα μας πληροφορούν για τον χρόνο μαθητείας, τα διδασκόμενα μαθήματα, την αμοιβή του δασκάλου, τις ποινικές ρήτρες για τις περιπτώσεις αθέτησης των συμφωνηθέντων. Οι διαφορές ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη επιλύονταν με την προσφυγή στους κριτές ή άρμπιτρος, που ήταν άτομα εγγράμματα και κοινής αποδοχής, η κρίση των οποίων αποτυπωνόταν στα κείμενα των διαιτησιών.

Οι ιδιωτικοί δάσκαλοι του αλφαριθμητισμού ήταν οι περισσότεροι ιερείς ή μοναχοί, με περιορισμένη γνώση αλλά με μια αξιοθαύμαστη συναίσθηση των γνωστικών τους ελλείψεων. Κοντά σε αυτούς, για την εξασφάλιση ενός πρόσθετου έστω και γλί-

Εικόνα 2.

Αθήνα, ΕΒΕ χειρόγραφο αρ. 1178, σ. 130 (Μαθηματάριο ἔτους 1731, ἀντίγραφο τοῦ Ευγένιου Βούλγαρη).

σχρου εισοδήματος, γραφείς δηλαδή αντιγραφείς χειρογράφων και νοτάριοι, δηλαδή συμβολαιογράφοι, που γνώριζαν τους κανόνες της γλώσσας και ήταν εξοικειωμένοι με το γράψιμο.

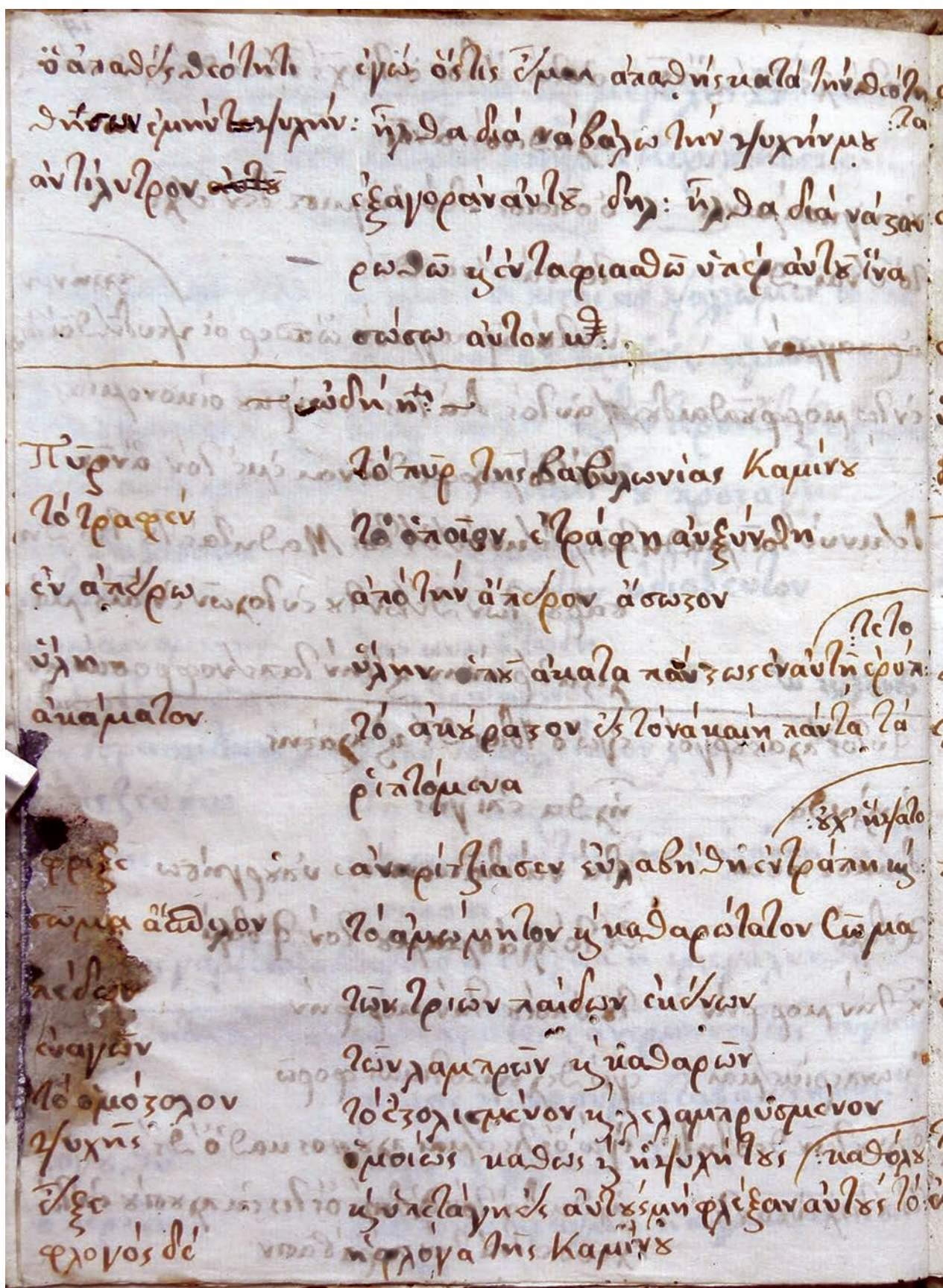
Η διδασκαλία στηριζόταν, όπως και στα σχολεία του οθωμανοκρατούμενου ελληνικού χώρου, στα κύρια λειτουργικά βιβλία της Εκκλησίας, Οκταήχι, Ψαλτήρι, Απόστολο και στα Εξεψάλματα, ένα διδακτικό εγχειρίδιο που περιείχε την αλφάβητο και ορισμένες προσευχές της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η τελολογία της εκμάθησης των ιερών γραμμάτων, όπως ονομαζόταν το ανωτέρω στάδιο διδασκαλίας, για τους περισσότερους μαθητές εξαντλούνταν στην απόκτηση δεξιοτήτων για την προσπέλαση των εκκλησιαστικών κειμένων και περαιωνόταν στο στάδιο της κατάκτησης μιας θέσης στο αναλόγιο του ψάλτη ή στην περισσότερο τιμητική και προσοδοφόρα του εφημέριου σε κάποια εκκλησία της πόλης ή των χωριών του νησιού. Για τους περισσότερο προνομιούχους οικονομικά, αν και λιγότερους αριθμητικά, η εκμάθηση των ιερών γραμμάτων ήταν το πρώτο σκαλί για τη συνέχιση των σπουδών μέσου και ανώτερου επιπέδου κοντά σε ιδιωτικούς δασκάλους, στον γενέθλιο τόπο ή και, συννηθέστερα, μακριά από αυτόν.

Τον πρώτο κύκλο της διδασκαλίας των ιερών γραμμάτων διαδεχόταν, όπως και στο Βυζάντιο και στις τουρκοκρατούμενες περιοχές, η διδασκαλία των εγκυκλίων μαθημάτων, Γραμματικής, Ρητορικής και της Φιλοσοφίας.

Η εμβάθυνση της ελληνικής γλώσσας, όπως ονομαζόταν η αρχαία ελληνική, στηριζόταν σε κείμενα κλασικών και εκκλησιαστικών συγγραφέων. Η αντίστοιχη της Λογικής και της Φιλοσοφίας στηριζόταν έως και τον 18ο αιώνα στα αριστοτελικά κείμενα αλλά και στα φιλοσοφικά χειρόγραφα του Κεφαλονίτη Βικέντιου Δαμοδού, του Ζακύνθιου Νικολάου Κούρσουλα, των Γιαννιωτών Γεωργίου Σουγδουρή και Χριστόφορου Εμποροκωμήτη. Στον αιώνα των Φώτων δίπλα στα «ντόπια» ονόματα προστέθηκαν και ξένων, όπως του Γάλλου Edme Purchot.

Τη διδασκαλία των γραμματικών και φιλοσοφικών μαθημάτων παρείχαν ιδιωτικοί δάσκαλοι, λαϊκοί και ιερωμένοι και των δύο δογμάτων. Στη διάρκεια του 17ου και 18ου αιώνα ήταν, στην πλειονότητά τους απόφοιτοι των σχολών της Ιταλίας, του Ελληνικού Κολλεγίου της Ρώμης και του Φλαγγινιανού της Βενετίας. Αναφέρουμε, ενδεικτικά, για τον 17ο αιώνα, τη διδασκαλία του Ιούλιου Τζιμπλέτη, απόφοιτου του Ελληνικού Κολλεγίου της Ρώμης, του Γιαννιώτη Μεθόδιου Ανθρακίτη και του Κεφαλονίτη Ηλία Μηνιάτη. Στον 18ο αιώνα η προσφορά των δασκάλων αυξήθηκε αφού στην ομάδα προστέθηκαν εκτός από τους Ηπειρώτες και τους παρειπίδημους ή μόνιμα εγκατεστημένους Ιόνιους, βενετούς υπηκόους, και οι Κρητικοί πρόσφυγες που επέλεξαν την Κέρκυρα ως δεύτερη πατρίδα. Εκείνα τα χρόνια στο νησί δίδασκαν, για να αναφέρουμε κάποια ονόματα ενδεικτικά, ο Γιαννιώτης ιερομόναχος Χριστόφορος Εμποροκωμήτης, ο Κρητικός Βίκτωρας Κλαπατζάρης, ο Λευκαδίτης Ιερεμίας Καββαδίας, ο Κεφαλονίτης Χρυσάνθος Κεφαλός, ο οποίος στο ιδιωτικό του σχολείο δίδασκε τα «παραδοσιακά» ελληνικά και λατινικά Φιλολογία και Φιλοσοφία και τα «μοντέρνα» Μαθηματικά.

Τα χειρόγραφα μαθηματάρια, που έχουν σωθεί, όμοια φυσικά με εκείνα της Τουρκοκρατίας, μαρτυρούν τη σπουδή αρκετών Κερκυραίων στην ελληνική γλώσσα και στη Φιλοσοφία, κοντά σε λόγιους δασκάλους. Ιδιαίτερη αξία αποκτούν τα μαθηματάρια εκείνων των μαθητών για τους οποίους η γνώση δεν κατέστη μόνο κόσμημα προσωπικό αλλά και τέρψη καθολική, όπως για παράδειγμα του έφηβου Ελευθέριου, μετέπειτα Ευγένιου Βούλγαρη. Τα δύο χειρόγραφα μαθηματάρια του, αποκειμένα σήμερα στο Χάρκοβο της Ουκρανίας και στην Εθνική Βιβλιοθήκη στην Αθήνα αντίστοιχα, μαρτυρούν έναν κύκλο μαθητείας στη Φιλοσοφία που ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1731, με τους επιστολικούς τύπους του Κορυδαλλέα και τα Προγυμνάσματα του Αφθονίου, και τέλειωσε μέσα στην κάψα του Αυγούστου, στον ίδιο χρόνο, με τη Λογική του Γεωργίου Σουγδουρή: «Γέγραπται (σβυσμένο: δέ) ή λογική αὕτη μέθοδος πόνω τε και

Εικόνα 3.

Κέρκυρα, Μονή Πλατυτέρας, χειρόγραφο αρ. 28, φ. 14ν (Μαθηματάριο 18ου αι.)

μόχθῳ, καὶ ἰδρῳτι ἀπλέτῳ προσώπου, ἐσπούδακται παρ' ἐμοῦ Ἑλευθερίου τοῦ Βούλγαρι».

Περισσότερο «φθεγγόμενα» είναι κάποια ταπεινά μαθηματάρια, ανώνυμων μαθητών, που μεταφέρουν τη χρήση του τοπικού ιδιώματος στην απόδοση αρχαιοελληνικών κειμένων. Αναφέρουμε ενδεικτικά την παρείσφρηση κάποιων λέξεων, που ακούγονται ακόμα και σήμερα στην κερκυραϊκή ύπαιθρο, όπως «ἀναρίτζιασεν» για τη μετάφραση του ρήματος «ἔφριξεν», βλ. παρακάτω η «βατζουνιά ή ἄκαυστη» για τη βάτο του Μωυσή και ο «βουρλισμένος αὐθέντης» για την απόδοση του αριστοφανικού «παραφρονῶν δεσπότης».

ii. *«che essendo al mazor beneficio che l'homo possi haver et conseguir in questa vita le lettere et la doctrina di quella»*: δημόσια εκπαίδευση

Το πρώτο γνωστό αίτημα της κερκυραϊκής Κοινότητας για τη λειτουργία δημόσιου σχολείου ανάγεται στο έτος 1524. Το αίτημα για τη μισθοδοσία ενός δασκάλου, από τις προσόδους του τελωνείου, συμπεριλήφθηκε στην προεβία εκείνης της χρονιάς αλλά η πρώτη γνωστή πληροφορία για την παρουσία ενός δημοσίου δασκάλου χρονολογείται το έτος 1541. Η Κοινότητα απαίτησε και έλαβε και δεύτερη θέση δασκάλου με την προεβία της 31ης Μαρτίου 1546. Τα πρακτικά του αστικού Συμβουλίου, τα οποία διασώζονται στο Ιστορικό Αρχείο της Κέρκυρας, παραδίδουν τα ονόματα όλων των εκλεγμένων ελληνοδιδασκάλων και λατινοδιδασκάλων, με μικρά κενά, από το έτος 1557 έως το 1686. Οι δάσκαλοι, ντόπιοι και ξένοι ήταν άτομα αξιόλογης παιδείας.

Η κοινότητα της Κέρκυρας, η οποία κάλυπτε με δημόσιο χρήμα την ανάγκη για τον εγγραμματισμό των μελών της, πολλές φορές προέκρινε την κάλυψη άλλων αναγκών και οδηγήθηκε σε περικοπές ή και σε κατάργηση της αμοιβής του δημόσιου δασκάλου, ενώ δεν δίστασε να προχωρήσει και στη φορολόγηση του αξιώματος για να υποστηρίξει έκτακτα οικονομικά προβλήματα.

Τον 18ο αιώνα, το δημόσιο ταμείο δεν διέθετε τα απαιτούμενα κεφάλαια, μαραζωμένο από τις εκταμιεύσεις για τις ανάγκες της βενετικής πολιτείας, και το αστικό συμβούλιο της τοπικής αριστοκρατίας επεδίωξε την εκμετάλλευση των προσφορών ιδιωτών.

Τη λειτουργία του δημόσιου κοινοτικού σχολείου αναβίωσαν, τη δεκαετία 1758-1768, ο Νικηφόρος Θεοτόκης και ο Ιερεμίας Καββαδίας, αναλαμβάνοντας να διδάξουν δωρεάν, σε πλούσιους και φτωχούς, ντόπιους και ξένους. Η διδασκαλία και των δύο φωτισμένων ανδρών έφερε νέο αέρα σε μια παλαιά δομή. Ο Θεοτόκης εισήγαγε νέα γνωστικά αντικείμενα όπως Γεωμετρία, Κωνικές Τομές, Άλγεβρα και Φυσική. Ο ιερομόναχος Καββαδίας δίδαξε Αρχαία Ελληνικά και νεωτερική Φιλοσοφία, στηριγμένος σε ευρωπαϊκά εγχειρίδια. Μαζί τους δίδαξαν τη λατινική, δάσκαλοι που την κατείχαν πολύ καλά όπως ο Federico Brocchieri, από το Τορίνο, και ο φραγκισκανός μοναχός Cirillo Martini, από τη Φλωρεντία. Το σχολείο άρχισε να φθίνει μετά τον Μάιο του 1765 και την αναχώρηση του Θεοτόκη από την Κέρκυρα, ενώ διέκοψε τη λειτουργία του το 1768. Στα επόμενα χρόνια το δημόσιο σχολείο συνέχισε με τη στήριξη δωρεάς ιδιωτών, την οποία αξιοποίησαν οι σύνδικοι της Κοινότητας και σταμάτησε οριστικά το 1773. Οι λόγοι της αναχώρησης του Θεοτόκη από την πατρίδα του παραμένουν ακόμα αδιευκρίνιστοι. Οι υπόνοιες στρέφονται στην πολεμική της τοπικής αριστοκρατίας, όσο και αν η ιστορία με την εμπλοκή της Προπαγάνδας κατάφερε να στρέψει αλλού το βλέμμα τότε και η αξιοπρεπής σιωπή του Θεοτόκη να καλύψει την πραγματική αιτία στα χρόνια που πέρασαν.

Στη Χώρα της Κέρκυρας και στη συνοικία της Πλατυτέρας και του Αγίου Νικολάου της Οβραιῆδος, λειτούργησε ένα άλλο κοινό σχολείο τα έτη 1765-1767, με δάσκαλο τον Ανδρέα Πετριτζόπουλο και σε εκτέλεση της διαθήκης του Πρόσφορου Μαρίνη. Στο σχολείο διδάσκονταν γραμματικά και φιλοσοφικά μαθήματα, κατά μίμηση του προγράμ-

ματος του Κοινού Φροντιστηρίου του Θεοτόκη, στο οποίο είχε μαθητεύσει ο Πετριτζόπουλος.

iii. Γεφυρώνοντας δόγματα: εκκλησιαστική εκπαίδευση

Στην Κέρκυρα, η ιδέα για την ίδρυση ενός σεμιναρίου για τη μόρφωση των ιερωμένων του καθολικού δόγματος, σύμφωνα με τις επιταγές της τριδεντικής συνόδου, ανάγεται στα χρόνια του αρχιεπισκόπου Antonio Cocco (1568). Το σχέδιό του δεν υλοποιήθηκε ωστόσο τότε, ούτε στα χρόνια των διαδόχων του λατίνων αρχιεπισκόπων.

Το σεμινάριο έμελλε να λειτουργήσει τελικά το 1680, στη θητεία του αρχιεπισκόπου Marc'Antonio Barbarigo. Ο αρχιεπίσκοπος συνεργάστηκε με τρεις απόφοιτους του σεμιναρίου της Πάδοβας, τους οποίους μετακάλεσε στην Κέρκυρα. Στο σεμινάριο λειτούργησαν δύο σχολεία, το κατώτερο, για τους αρχάριους μαθητές και το «μεγάλο γυμνάσιο». Στο πρώτο, οι οικότροφοι και οι εξωτερικοί λαϊκοί μαθητές διδάσκονταν ανάγνωση και γραφή και τις αρχές της λατινικής Γραμματικής. Στο ανώτερο σχολείο διδάσκονταν ανθρωπιστικά γράμματα και Κατήχηση. Το σεμινάριο συνέχισε τη λειτουργία του και μετά την αναχώρηση του Barbarigo από το νησί το 1685. Στα χρόνια του αρχιεπισκόπου Augusto Antonio Zacco (1713) αναδιοργανώθηκε και λειτούργησε κατά το πρότυπο της Πάδοβας, με τρεις λατίνους δασκάλους που δίδασκαν στους ιεροσπουδαστές. Το σεμινάριο διέκοψε τη λειτουργία του το 1780, με διαταγή του αρχιεπισκόπου Francesco Maria Fenzi, λόγω συρρίκνωσης του αριθμού των ιεροσπουδαστών. Η δυνατότητα παρακολούθησης των μαθημάτων του σεμιναρίου και από λαϊκούς, και μάλιστα και από τα δύο δόγματα, σίγουρα αποτέλεσε ευκαιρία μορφωτική για πολλούς Κερκυραίους, οι οποίοι διδάχτηκαν ανθρωπιστικά γράμματα, Φιλοσοφία και Θεολογία.

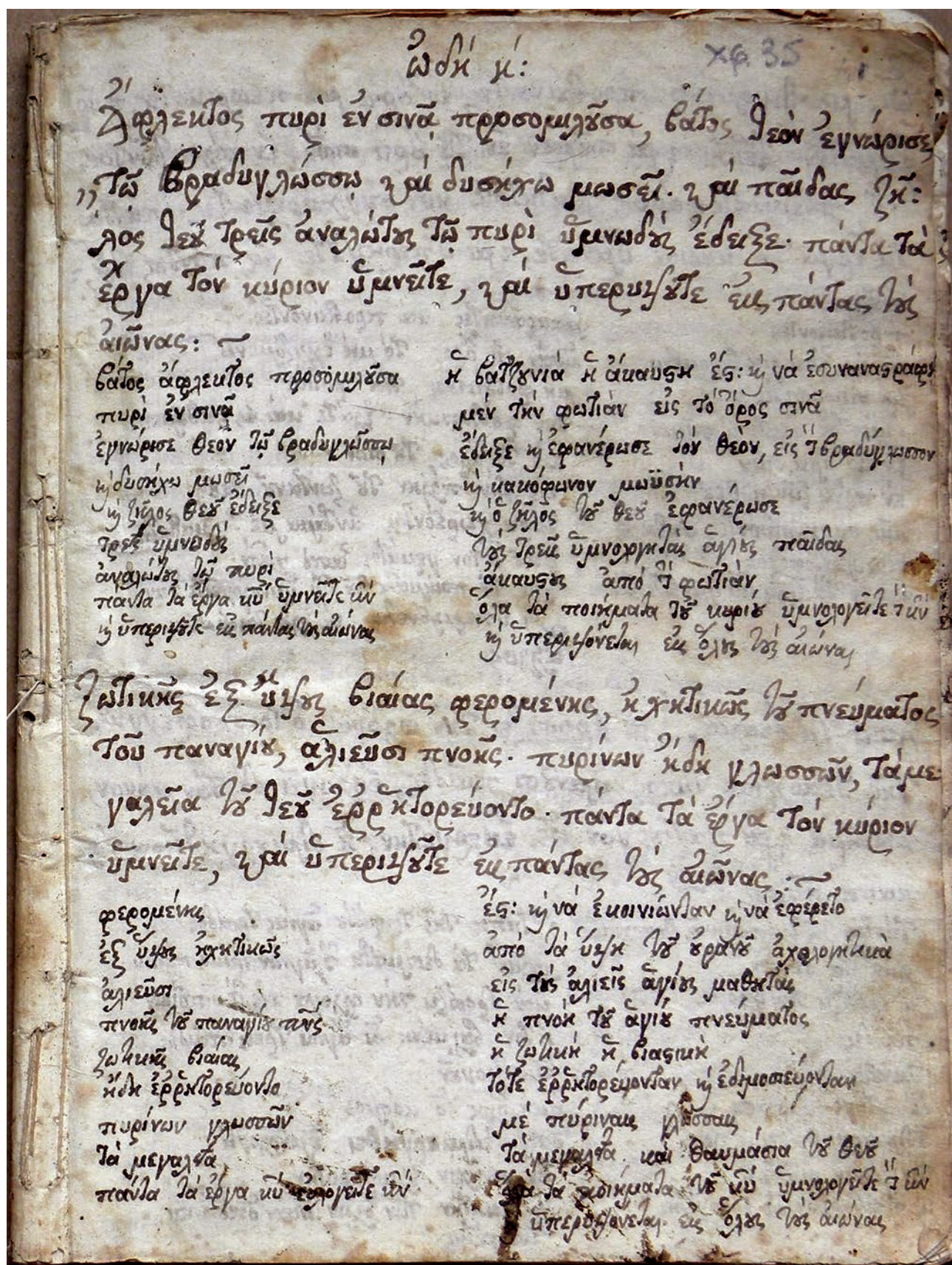
Ο τύπος των σεμιναρίων-ιεροσπουδαστηρίων ή κολλεγίων, βρήκε μεγάλη απήχηση στις βενετικές κτήσεις του Κράτους της Θάλασσας τον 17ο και 18ο αιώνα. Ορθόδοξοι διαθέτες, ευγενείς μέλη των αστικών συμβουλίων, ενθουσιάζονταν με την ποι-

ότητα της εκπαίδευσης που παρείχαν ιδρύματα, η διοίκηση των οποίων ακολουθούσε κανόνες πειθαρχίας και οι υπότροφοι συμμορφώνονταν σε κανόνες αυστηρού ελέγχου πθών και προσλαμβάνόμενης γνώσης.

Το 1694 στην Κέρκυρα, ο ευγενής ιππότης και σοπρακόμιτος Πρόσπερος ή Πρόσφορος Μαρίνης διατύπωσε στη διαθήκη του την επιθυμία για την ίδρυση ενός σεμιναρίου, στους χώρους του σπιτιού του, στη Σπιανάδα. Στο σεμινάριο, το οποίο θα συντηρούνταν από τα εισοδήματα της πλούσιας περιουσίας του, θα φοιτούσαν ως οικότροφοι έξι φτωχοί νέοι ορθόδοξοι, σύμφωνα με το πρότυπο των σεμιναρίων της Ιταλίας. Οι νέοι θα εισέρχονταν στην ηλικία των 11 ή 12 ετών και θα μπορούσαν να παραμείνουν έως την ηλικία των 18 ετών. Στο σχολείο θα σπούδαζαν γράμματα ελληνικά και λατινικά.

Το σεμινάριο του Μαρίνη δεν λειτούργησε ποτέ με τη μορφή που το σχεδίασε ο διαθέτης. Πολύ περισσότερο δεν λειτούργησε στο χωριό των Καστελλάνων, όπως άκριτα συνεχίζουν να υποστηρίζουν ντόπιοι ιστοριοδίφες. Εβδομήντα ολόκληρα χρόνια μετά τον θάνατο του καβαλιέρη Μαρίνη λειτούργησε στο αρχοντικό του, στην πόλη της Κέρκυρας, ένα σχολείο ελληνικών γραμμάτων, με δάσκαλο τον Ιωάννη Πετριτζόπουλο.

Η Κοινότητα της Κέρκυρας δεν κατάφερε να συστήσει ένα κολλέγιο το οποίο σχεδίαζε με την κάρπωση διαφόρων κληροδοτημάτων ή τη ρευστοποίηση της περιουσίας μοναστηριών, υπόθεση για την οποία πάσχιζε σε όλο σχεδόν το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Οι σύνδικοι της κερκυραϊκής Κοινότητας ζήτησαν από τη Βενετία, πολλές φορές μετά το 1763, την ίδρυση ενός κολλεγίου, το οποίο θα διπύθηναν μοναχοί λατινικών ταγμάτων και το οποίο θα συντηρούνταν από την κληρονομία του Πρόσπερου Μαρίνη ή από την περιουσία του μοναστηριού της Αγίας Αικατερίνης του Καροφυλάτου. Στη σκέψη των συνδίκων δεν υπήρχε διάκριση ανάμεσα σε δημόσιο σχολείο και κολλέγιο. Δεν υπήρχαν εξάλλου ούτε αναστολές για την αλ-

Εικόνα 4.

Κέρκυρα, Μονή Πάτουτέρας, χειρόγραφο αρ. 35, φ. 1r (Μαθηματάριο 18ου αι.).

λαγή της διαθηκώας ρήτρας του Μαρίνη αφού ανέθεταν σε λατίνους μοναχούς την έγνοια για την εξεύρεση μοναστικών ταγμάτων, της Δύσης, που θα αναλάμβαναν τη λειτουργία του ορθόδοξου σεμιναρίου. Οι φιλοδοξίες ή και ο ζήλος για ένα σχολείο ανοικτό σε ντόπιους και ξένους, υπαγόρευσε και το αίτημα για ένα «εθνικό κολλέγιο», όπως το αποκάλεσαν το 1781. Το δέιλι της Γαλπνοτάτης απέτρεψε την υλοποίηση και αυτών των πόθων.

iv. Εκπαίδευση και για τα «δηδηκά παιδιά»

Η απόκτηση δεξιοτήτων εγγραμματοσμού και πολύ περισσότερο η συνέχιση των σπουδών αφορούσαν γενικά μόνο τους άρρενες γόνους των αριστοκρατικών οικογενειών. Αν αναλογιστούμε ότι η πρώτη γυναίκα πτυχιούχος της Πάδοβας έλαβε τον τίτλο το 1678, μπορούμε να φανταστούμε τα περιορισμένα όρια της λαχτάρας για μάθηση των Κερκυραίων κορασίδων. Ως χώροι εγγραμματοσμού των κοριτσιών λειτούργησαν τα γυναικεία μοναστήρια, στα οποία παραδίδονταν από τους γονείς τους, οι οποίοι αντιμετώπιζαν το δίλημμα για τις θυγατέρες τους, του γάμου ή του εγκλεισμού σε μοναστήρι. Η είσοδος στο μοναστήρι προετοίμαζε την νεαρή ευγενή να αποδεχτεί την προσήλωσή της στη μοναστική πολιτεία, την οποία επεδίωκαν οι γονείς και οι άρρενες αδελφοί για να γλυτώσουν από την κοσμική προίκα, ενώ συγχρόνως στόχευε στην απόκτηση δεξιοτήτων εγγραμματοσμού και προπάντων στην ηθική διαπαιδαγώγηση.

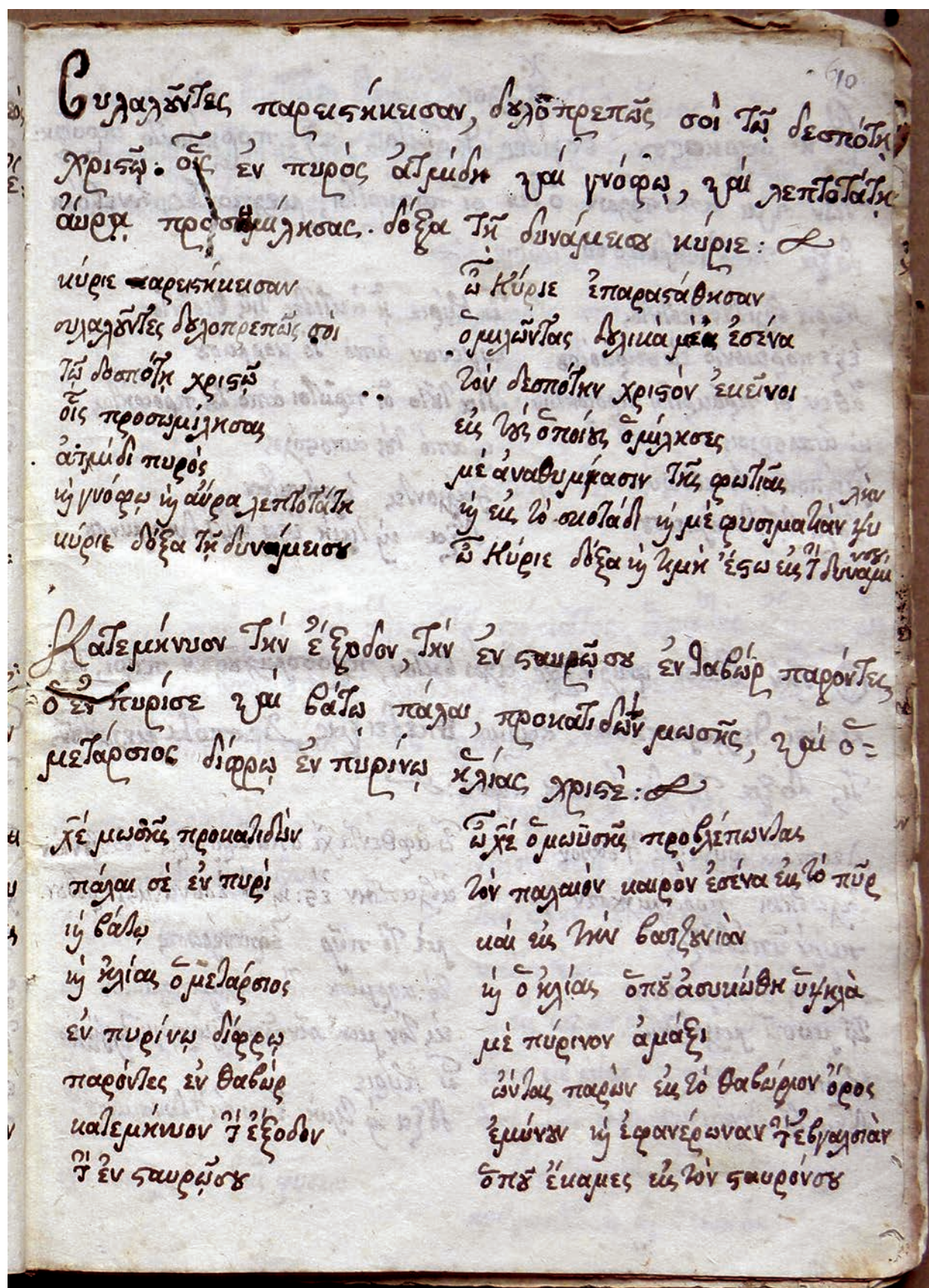
Τα μοναστήρια στον περιαστικό χώρο της Κέρκυρας, όπως το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου του Κατζίνα στο Μαντούκι, της Λαμποβίτισσας, των Αγίων Θεοδώρων και της Αγίας Ευφημίας στη Στρατιά, έχουν κρύψει στις μάνδρες τους νεανικά παράπονα, αναστεναγμούς για τον ακούσιο εγκλεισμό αλλά και κοριτσιότσικα επιφωνήματα χαράς που συνόδευαν την ανάγνωση βιβλίων και την κατάκτηση της αναγνωστικής ικανότητας.

Τον 18ο αιώνα υπήρξε σίγουρα σημαντική αύξηση στο ποσοστό του εγγράμματος γυναικείου πληθυσμού, όπως προκύπτει από τα νοταριακά κατά-

στιχα στα οποία εντοπίζονται πλήθος από ιδιόγραφες υπογραφές γυναικών, συμβαλλομένων ή διαθετριών. Στον αιώνα αυτό γεννήθηκαν και μορφώθηκαν στην Κέρκυρα δύο γυναίκες, που κατέκτησαν αναγνώριση στους φιλολογικούς κύκλους της Ιταλίας και αξιοζήλευτη θέση στις καρδιές Ευρωπαίων διανοούμενων, φίλων και εραστών. Πρόκειται για την Ισαβέλλα Θεοτόκη Albrizzi και τη μικρότερή της ηλικιακά Αναστασία Πετρετίνη, που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Κέρκυρα στην περίοδο της όψιμης βενετοκρατίας.

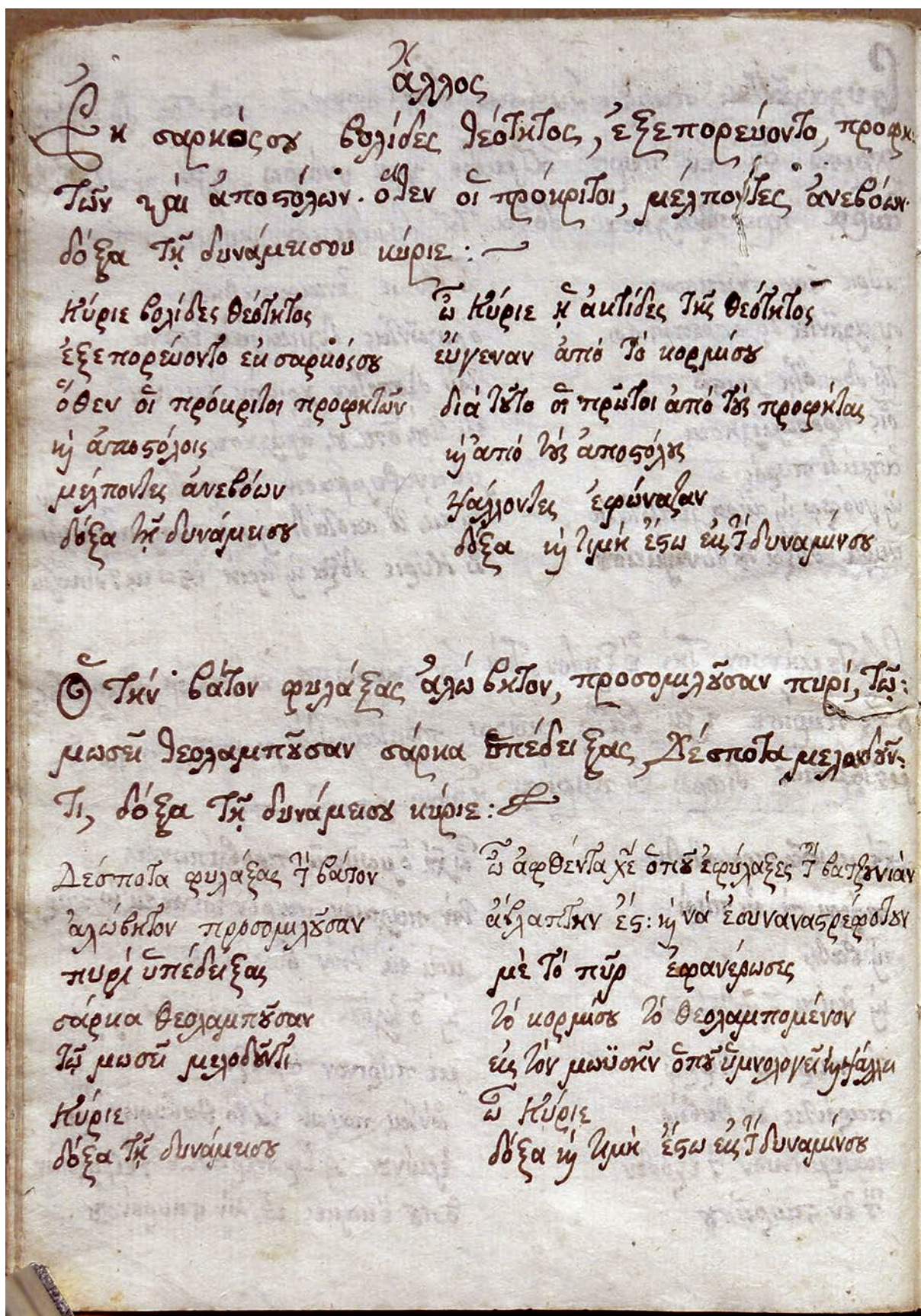
Η Ισαβέλλα, κόρη του κόμη Στέφανου Θεοτόκη και της Βενετσιάνας Nicoletta Vēja, γεννήθηκε το 1760. Προικισμένη από τη φύση της με την έφεση για μάθηση, είχε την τύχη να μαθητεύσει κοντά σε αξιόλογους Ιταλούς δασκάλους, που παρεπιδημούσαν τότε στο νησί. Ένας από αυτούς ήταν ο Παδοβάνος Alberto Zaramellini, καθηγητής της Λογικής και της Μεταφυσικής στο δημόσιο σχολείο της Κέρκυρας τα έτη 1768-1773, διδάκτορας της Φιλοσοφίας του Θεολογικού Κολλεγίου της Πάδοβας και καθηγητής της Λογικής στο πανεπιστήμιο. Η Ισαβέλλα διδάχτηκε από τον Zaramellini ιταλική και γαλλική λογοτεχνία ενώ διεύρυνε τις γνώσεις της με τη μαθητεία κοντά στον αββά Zannini, διευθυντή του σεμιναρίου της λατινικής επισκοπής της Κέρκυρας.

Η Μαρία Αναστασία Πετρετίνη, κόρη του ευγενή Αλέξανδρου Πετρετίνη και της Κρεμεζίνας Τριβώλη Πιέρν, γεννήθηκε το 1774. Όπως και η Ισαβέλλα, η Μαρία έλαβε μία επιμελημένη εκπαίδευση. Δεν γνωρίζουμε τα ονόματα των δασκάλων της, γνωρίζουμε όμως ότι σπούδασε την ελληνική, ιταλική και γαλλική γραμματολογία ενώ γνώριζε και την ισπανική γλώσσα. Η Πετρετίνη, όπως και η Θεοτόκη, καταπιάστηκε με τη συγγραφή στην οποία φανέρωσε το εύρος των γνώσεών της. Απέκτησε τον τίτλο της φιλοσόφου και συγχρωτίστηκε με την Ισαβέλλα στη Βενετία, στο φιλολογικό σαλόνι της οποίας συγκεντρωνόταν η ευρωπαϊκή ελίτ της διανόησης και στο οποίο οι δύο Κερκυραίες εντυπωσίαζαν με τη χάρη, τις γνώσεις τους και την ελευθερία που είχαν αποκτήσει χάρη στην παιδεία τους.

Εικόνα 5.

Κέρκυρα, Μονή Πλατυτέρας, χειρόγραφο αρ. 35, φ. 10r (Μαθηματάριο 1801 αι.).

Εικόνα 6.

Κέρκυρα, Μονή Πατιντέρας, χειρόγραφο αρ. 35, φ. 109 (Μαθηματάριο 18ου αι.).

ν. Η προετοιμασία για τα ανώτερα σχολεία της Βενετίας και της Πάδοβας

Οι Κερκυραίοι, περισσότερο πλησιόχωροι στην Ιταλία, από όσο οι άλλοι βενετοί και οθωμανοί υπήκοοι του ελληνικού χώρου, επέλεξαν για τη συνέχιση των σπουδών τους τα εκπαιδευτικά κέντρα της γειτονικής χώρας. Η επιλογή του Ελληνικού Κολλεγίου, που λειτουργούσε στη Ρώμη από το 1576, παρέμεινε μοναδική έως την ίδρυση της Φλαγγινείου σχολής στη Βενετία το 1665. Η ίδρυση της σχολής στη γειτονιά των Ελλήνων στο κέντρο της μητρόπολης, από έναν Κερκυραίο μάλιστα σπουδαίο νομικό, έθρεψε τις ελπίδες των συμπατριωτών του οι οποίοι πίστεψαν ότι θα ήταν οι μοναδικοί υπότροφοι.

Οι σύνδικοι της κερκυραϊκής Κοινότητας όταν πληροφορήθηκαν για τους κανονισμούς λειτουργίας του κολλεγίου στη Βενετία, σύμφωνα με τους οποίους οι υποψήφιοι μαθητές όφειλαν να γνωρίζουν εκτός από ανάγνωση και γραφή και τους βασικούς κανόνες της Γραμματικής τόσο της ελληνικής όσο και της λατινικής γλώσσας, θέλησαν να ενισχύσουν την προετοιμασία των υποψηφίων με συστηματική διδασκαλία της λατινικής στο δημόσιο σχολείο. Όντως η καλή γνώση των λατινικών, απαραίτητη προϋπόθεση για την εισαγωγή στη Φλαγγίνειο και για την παρακολούθηση των μαθημάτων στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, ήταν ένα πρόβλημα για πολλούς Κερκυραίους που ενδιαφέρονταν για τις σπουδές στη Δύση. Τα κενά στη γνωστική προετοιμασία καλύπτονταν με τη μαθητεία κοντά σε λατίνους ιερωμένους, που δίδασκαν ιδιωτικά με αμοιβή. Παρότι δεν έχουν εντοπιστεί μαθητείες ή μαθητικά τετράδια με τη διδασκαλία της λατινικής γλώσσας, γνωρίζουμε από άλλες πηγές για τη διδακτική δραστηριότητα πολλών λατίνων μοναχών ακόμα και στρατιωτών, που παρεπιδημούσαν στο νησί. Στη σχολή του Θεοτόκη συμπεριλήφθηκε και η διδασκαλία της λατινικής, όχι μόνο για την παρακολούθηση των μαθημάτων στην Ιταλία αλλά και για την κατανόηση και πρόσληψη των έργων της νεωτερικότητας, οι συγγραφείς των οποίων έγραφαν στα λατινικά.

Αν και δεν έχουν λείψει οι περιπτώσεις κατά τις οποίες μαθητές της Φλαγγινείου φέρεται να είχαν πλημμελή γνώση της λατινικής, φαίνεται ότι οι φοιτητές στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας μάλλον δεν υστερούσαν. Οι Κερκυραίοι εκμεταλλεύτηκαν τα προνόμια που η βενετική Πολιτεία έδινε στους ξένους και φυσικά και στη *nazione greca* και έτσι πολλοί, ακόμα και χωρίς τακτική ή καθόλου φοίτηση και συμμετοχή στις επίσιες εξετάσεις, προσήλθαν μόνο στις τελικές διδακτορικές εξετάσεις και έλαβαν τον διδακτορικό τίτλο. Ερευνητικό ζήτημα παραμένει ο τρόπος κατάκτησης ειδικών γνώσεων, χωρίς φοίτηση στα έδρανα του παταβινού ιδρύματος, σε κείμενα με ιατρικό και νομικό περιεχόμενο, όπως ήταν τα έργα του Γαληνού και του Ιπποκράτη ή ο ιουστινιάνειος Πανδέκτης, θέματα που κληρώνονταν στις τελικές εξετάσεις.

Κατακλείοντας, σε όλη τη διάρκεια των πρώτων Ευρωπαϊών κυρίων στο νησί της Κέρκυρας υπήρξε αδιάλειπτη εκπαιδευτική δραστηριότητα. Το κύριο βάρος τόσο για τον εγγραμματισμό όσο και για την προετοιμασία των υποψηφίων για ανώτερες σπουδές το ανέλαβαν οι ιδιωτικοί δάσκαλοι με αμοιβή, ντόπιοι και ξένοι, ορθόδοξοι και λατίνοι. Η δημόσια διδασκαλία η οποία απευθυνόταν αρχικά στους γόνους των ευγενών και αργότερα, στον 18ο αιώνα, σε όλους τους ενδιαφερόμενους δεν λειτούργησε αδιάλειπτα. Η ευθύνη για τα δημόσια σχολεία, όχι αναγκαστικά τα χρηματοδοτούμενα από δημόσια έσοδα αλλά για τα σχολεία τα ανοικτά σε όλους, όπως ήταν η θέληση συγκεκριμένων ιδιωτών, ανήκε στη Βενετία και στους ντόπιους. Η ευθύνη της Βενετίας αμβλύνεται αν δεχτούμε τη γενικότερη εκπαιδευτική πολιτική της, στην ίδια τη μητρόπολη και στις κτήσεις της *Terraferma*, και όταν συνδυάσουμε τη μείωση του ενδιαφέροντος για το δημόσιο σχολείο με την αύξηση των εξόδων της λόγω των πολεμικών συγκρούσεων με τους Οθωμανούς. Η κερκυραϊκή αριστοκρατία αν δεν ανάγκασε τον Θεοτόκη, ευγενή από οικογένεια αλλά όχι μέλος της εφόσον ιερωμένος, να εγκαταλείψει το δημόσιο σχολείο, σίγουρα δεν κινήθηκε όταν η βενετική διοίκηση διενήργησε τον έλεγχο του σχολείου του, μετά από καταγγελίες στην Προ-

παγάνδα. Η κερκυραϊκή Κοινότητα επίσης δεν ενδιαφέρθηκε νωρίς για την τύχη του κληροδοτήματος Μαρίνη και δεν πίεσε τη βενετική διοίκηση για τον έλεγχο των επιτρόπων του. Σύνδικοι και προβλεπτές «ανακάλυψαν» την υπόθεση Μαρίνη όταν η πλούσια περιουσία του είχε ήδη εξανεμιστεί.

Η πρόταξη της δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης τόσο από τους Γάλλους Δημοκρατικούς όσο και από την Επτανήσο Πολιτεία δημιούργησαν τον συνειρμό με την εκπαίδευση στα χρόνια της Γαλλοκρατίας και προκάλεσαν τα αυστηρά σχόλια για την πολιτική της. Το υπόμνημα του Στυλιανού

Βλασσόπουλου, «amministratore del governo di Corfù» το 1808 προς τον Giulio Bepieres, commissario imperiale, στο οποίο αναφερόταν ότι «Non v'è cosa più utile in uno stato delle pubbliche scuole; il cittadino cui l'angustie economiche tolgono i mezzi di supplire alla sua educazione trova nel governo un padre amoroso che gliela offre gratuitamente», έκανε τη Βενετία να φαίνεται ως άστοργος πατέρας όσο και αν οι ίδιοι πάλαι ποτέ βενετοί υπήκοοι, στις τελετές υποδοχής των βενετών αξιωματούχων, προσφωνούσαν τον διοικητή «padre tenero» και αποκαλούσαν την πόλη του Αδρία «immortale nostra regina e madre».

Βιβλιογραφία

- Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου Έλλη, «Η επανησιακή παιδεία στα χρόνια της ξενοκρατίας», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 15 (1970), 101-121.
- Ζαρίδη Κατερίνα, «Πληροφορίες για τη στοιχειώδη εκπαίδευση στην Κέρκυρα τον 16ο αιώνα», *Εώα και Εσπέρια* 2 (1994-1996), 110-133.
- Θεοτόκης Σπ., «Περί της εκπαιδεύσεως εν Επτανήσω (1453-1864)», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 5 (1956), 9-140.
- Ιδρωμένος Ανδρ., «Περί της εν ταις Ιονίοις Νήσοις Εκπαιδεύσεως από της εις τους Ενετούς υποταγής μέχρι της εθνικής αυτών αποκαταστάσεως (1386-1864)», *Απικόν Ημερολόγιον* 8 (1874), 198-237.
- Καραντζόλα Ελένη-Τζιβάρα Παναγιώτα-Παπαϊωάννου Αν., «Στοιχεία για τη δημόσια ελληνική την εποχή της βενετοκρατίας: η μαρτυρία των κερκυραϊκών μαθηματαρίων του 18ου αι.», *Περί Ιστορίας* 7 (2015), 85-105.
- Τζιβάρα Παναγιώτα, «Ένα ακόμη μαθητικό τετράδιο του Ευγένιου Βούλγαρη», *Ο Ερανιστής* 23 (2001), 35-47.
- Τζιβάρα Παναγιώτα, *Σχολεία καί δάσκαλοι στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16ος-18ος αι.)*, Αθήνα 2003.
- Τζιβάρα Παναγιώτα, «Η Φλαγγίνιος σχολή της Βενετίας και οι Κερκυραίοι υπότροφοι», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), 359-388.
- Τζιβάρα Παναγιώτα, *Από την εγγραμματοσύνη στη δογιοσύνη. Θέματα παιδείας των βενετών υπηκόων στον ελληνικό χώρο*, Αθήνα 2012.
- Baldo Vit., *Alumni, Maestri e Scuole in Venezia alla fine del XVI secolo*, Como 1977.
- Ortalli Gh., *Scuole, maestri e istruzione di base tra Medioevo e Rinascimento. Il caso veneziano*, Vicenza 1993.
- Tzivara Panajota, «Studenti greci presso il Collegio Flangini e Padova, professionisti in patria. Tracce di un lungo percorso», *Collegio Flangini 350 anni/Κολλέγιο Φλαγγίνη 350 χρόνια*, Atene-Venezia 2016, σ. 359-426.